

Kuusalu Keskkool

Ingmar Pärkson

XII b klass

**Kuusalu Keskkooli õpetajate ja tugistruktuuri töötajate
suhtumine ja valmisolek erivajadustega laste õpetamisse**

Uurimustöö ühiskonnaõpetuse õppeainest

Juhendaja: Eda Muru, MA

SISUKORD

SISSEJUHATUS	3
UURIMUSTÖÖ ÜLESEHITUS	5
PÕHIMÕISTED	7
I KOOL KUI KASVUKESKKOND	8
II VARAJASEMAD UURIMUSED.....	12
III UURIMUSTÖÖ TULEMUSED JA ANALÜÜS	14
ARUTELU	28
KOKKUVÕTE	32
KASUTATUD KIRJANDUS	33

LISA 1 KÜSIMUSTIK

Joonis 1. Staatus.....	15
Joonis 2. Eesti ühiskonna valmisolek.....	16
Joonis 3. Kollektiivi valmisolek erivajadustega laste õpetamiseks.....	17
Joonis 4. Teadlikkus õpilaste erivajadusest.....	18
Joonis 5. Esmane infoallikas õpilase erivajaduse kohta.....	19
Joonis 6. Õpiraskuste ennetamise ja ületamise oskus.....	20
Joonis 7. Täiendkoolitusvajadus tööks erivajadustega lastega.....	24
Joonis 8. Koolikeskkond.....	25

SISSEJUHATUS

Uurimustöö „Kuusalu Keskkooli õpetajate ja tugistruktuuri töötajate suhtumine ja valmisolek erivajadusega laste õpetamisse“ kirjutamise idee sai alguse Kuusalu Keskkoolis 2009. aasta alguses toimunud abituuriumi ja lastevanemate koosolekul. Õpetaja Malle Paljak pöördus lapsevanemate poole ja küsis, et kas leidub kedagi, kes oskaks ja sooviks juhendada uurimustööd ühiskonnaõpetuses. Mul tekkis mõte uurimustööd kirjutada, kuid ma polnud kindel, kas saaksin sellega hakkama ning kes võiks olla juhendaja.

Minu klassivend Mart Muru soovis ka uurimustööd kirjutada. Tema ema oli nõus meie tööde juhendajaks hakkama. Pidasime nõu ajaloo- ja ühiskonnaõpetuse õpetajaga. Esiialgu oli meil uurimustöö teemasid mitu. Nende hulgast valisime õpetaja soovitusel erivajadustega õpilastega tegelemise teemad. Hea oli koos uurida. Algus tundus põnev, sest uurimistöö tegemine oli minu jaoks täiesti uute kogemuste saamine.

Riikliku Eksami- ja kvalifikatsioonikeskuse poolt kostatud kogumikus „Erivajadustega lapse ja noore toetamise võimalusi hariduse omandamisel“ (2007) kirjutavad kogenud haridusala töötajad, et Eestis püütakse üha enam ühisõpetuse poole. Riigikogu on vastu võtnud mitmeid lastekaitsealaseid seadusandlikke dokumente nagu lastekaitseadus, haridusseadus, põhikooli- ja gümnaasiumiseadus, milles kajastuvad erivajadustega õpilaste õppimisvõimalused.

Mitmed kasvatusala autoriteedid on rõhutanud (Eimre 1996), et puudega või erivajadusega last ei tohi paigutada tavaklassi vaid selleks, et uuendada sotsiaalset keskkonda. Samamoodi on arutletud selle üle, et *erivajadusega lapsi ei tohiks tuua tavakooli ainult sellepärast, et nad oleksid teistega koos* (Plado 1997). Olulisemaks on peetud lapse turvalisust ja ettevalmistamist talle jõukohaseks eluks. Lisaks on välja toodud ka õpetaja ja lastevanemate koostöö tavalisemast tihedamat vajadust

Laste reaalsed arengutingimused on sageli vastuolus nende nõudmistega ja vajadustega, mida rõhutatakse lastekaitsealastes dokumentides ja ametlikus hariduspoliitikas (Talts 2001).

Eestis on teadaolevalt hulgaliselt väikese sissetulekuga peresid, kes peavad tegema tõsisid jõupingutusi laste elementaarsetegi vajaduste rahuldamiseks. *Kesistes materiaalses tingimustes elav pere loodab kooli toetusele ja otsesele abile, mida kool ka jõudumööda pakub. Soe koolilõuna, huvialaringid, arvutiklass ja raamatukogu on osade laste jaoks tõeline päästerõngas nii materiaalses kui vaimses tähenduses (ibd, lk. 10).*

Kool on õpilase üks kasvukeskkond. Klass on nagu ühiskonna väike mudel. Õpilase areng toimub sotsiaalsetes keskkondades, sealhulgas koolis, kus ta veedab suurema osa oma päevast. **Õpetaja on üks olulisemaid inimesi õpilase elus. On tähtis, et tal oleks hea ettevalmistus, positiivne suhtumine ja valmisolek võtta vastu ka raskeid väljakutseid** (Kera 2005).

Täna kõiki uurimuses osalenud õpetajaid ja tugistruktuuri töötajaid! Suur tänu õppealajuhataja Aili Kontusele ja direktor Vello Satsile, kes aitasid ankeete jagada ja koguda! Täna juhendajat, sotsiaalteaduse magistrit Eda Muru, kes julgustas, igati aitas ja õpetas ning oli alati olemas, kui tema abi vajasin! Istusime tundide kaupa koos ja arutlesime.

Täna arvutiõpetajat Kerttu Priilinna, kes tuletas mulle meelde diagrammide koostamise ning kooli vilistlasi Kairi ja Katrin Rohtmetsa, kes soovitasid mulle analüüsi koostamise materjale.

UURIMUSTÖÖ ÜLESEHITUS

Uurimustöö **eesmärk** on välja selgitada Kuusalu Keskkooli õpetajate ja tugistruktuuride töötajate suhtumine ja valmisolek erivajadusega laste õpetamiseks Kuusalu Keskkooli tingimustes.

Uurimustöö hüpoteesiks on väide, et Kuusalu Keskkooli õpetajad on valmis erivajadustega laste õpetamiseks ning suhtuvad sellesse positiivselt.

Töö eesmärgi täitmiseks olid järgmised **ülesanded**:

uurida ja töö teoreetilises osas lühidalt kirjeldada kooli kui õpilase sotsiaalset kasvukeskkonda ja selles tegutsevate spetsialistide tegutsemise tähtsust; uurida, milliseid uurimusi on erivajadustega õpilastega tehtavas töös enne tehtud ning koostada küsimustik; jagada küsimustik; koguda andmed ja koostada analüüs; arutelus võrrelda võimalusel ka mõningaid tulemusi varem läbiviidud uurimustöö tulemustega.

Ülesannete täitmiseks külastasin Kuusalu raamatukogusid, koos juhendajaga Tallinna Ülikooli raamatukogu ja kogusin kirjandust, uurimuse koostamise reegleid, juhendeid jm allikaid. Töötasin läbi mitmeid materjale, ka Internetist, mille hulgast valisin koostöös juhendajaga välja uurimustöö jaoks sobivaimad.

Küsimustiku aluseks on Tallinna Pedagoogikaülikoolis 2000. aastal valminud magistritöö „Hariduslike erivajadustega laste tavakooli integreerimise struktuursed aspektid- areng kaasava hariduse suunas“ ankeet, mis koostati Põhjamaade ja Balti riikide ühisprojekti „Kool kõigile“ seminaride käigus. Küsimustik on kohaldatud, st muudetud ja täiendatud koostöös juhendaja ning Kuusalu Keskkooli õppealajuhataja ja direktoriga. Ankeedil ei olnud kirjas, et kasutati näidist vms, samuti polnud selgitust, keda mõeldakse haridusliku erivajadusega lapse all, et mitte mõjutada õpetajate arvamust.

Ankeedid jagati õpetajatele ja tugistruktuuri töötajatele (kokku 39) õpetajate infotundides. Kuna ankeetide jagamise ajal puudusid mitmed õpetajad ja 16 39-st (osalejate arv infotundides) ei vastanud, jagasin ankeete veel individuaalselt. Sain kokku rahuldava arvu ankeete - 26, mille põhjal võis koostada arvestatava analüüsi.

Ankeetide vastused sisestasin ja töötlesin Microsoft Excel programmis, vastused koondasin teemade kaupa ja sulgudes tõin välja arvu alates 2 arvamuselt. Koostasin vajalikud diagrammid. 10. ja 17. küsimuse analüüsimise meetodi kirjutasin uurimustöö analüüsi.

Kuusalu Keskkoolis pole veel välja töötatud oma õpilastööde koostamise juhendit. Uurimustöö koostamise kohta sain teada Põltsamaa Gümnaasiumi õpilasuuringute koostamise juhendist (2008), Raeküla Gümnaasiumi uurimustööde juhendist (2009), raamatust „Uuri ja kirjuta“ (Hirsjärvi, S et al 2005), Üliõpilastööde koostamise metoodikast (Kõverjalg 1999) ja Statistika loengumaterjalidest (Niglas 1997).

Oma uurimustöös kasutan soovitusi, mis on nimetatud materjalides kirjas. Soovitustest saab kasu olla ka siis, kui lähen edasi õppima ja pean koostama uusi uurimusi või lõputööd.

PÕHIMÕISTED

Uurimustöös on lähtunud järgmistest põhimõistetest:

1. Õpi- ja kasvatusraskustega lapsed

Õpiraskuste põhjused võivad olla:

- sotsiaal-psühholoogilised koolis, kodus (tõrjutus, vägivald, koolikiusamine, suhtlemisoskused, jms);
- füsioloogilised ja vaimsed tervisehäired (nägemis-, kuulmishäired, erivajadused);
- koolistress ja koolihirm jms.
- edasijõudmatuse põhjuseks võib olla ka hoolimatu suhtumine kooli, õppimisse, uimastisõltuvus jne. (Erivajadusega lapse ja noore toetamise võimalusi hariduse omandamisel 2007).

Kasvatusraskustega õpilased :

- klassikursuse kordajad lohaka ja vastutustundetu suhtumise tõttu õppimisse;
- õpilased, kes terroriseerivad, ähvardavad, mõnitavad ja solvavad kaasõpilasi, õpetajaid ja koolitöötajaid: kasutavad vägivalda oma tahte läbisurumiseks, on agressiivsed ja pidurdamatud, lõhuvad ja rikuvad tahtlikult kooli inventari ja kaasõpilaste koolitarbeid, riietusesemeid ja muud, ohustavad tahtlikult iseenda, kaasõpilaste ning õpetajate tervist, eiravad teadlikult koolikorraldust, moraali ja eetika norme (ibid).

2. Tugisüsteemid ja –teenused

Erivajadusega õppijate efektiivseks kaasamiseks rakendatakse vajalikke tugisüsteeme ja -teenuseid (nt e-õpe, abiõpetaja kaasamine auditoorses töös, sotsiaalpedagoogiline tugiteenus, eripedagoogiline õpiabiteenus, psühholoogiline nõustamine, logopeedi teenus, viipekeele kasutamine õppetöös jne) (Kukk 2007).

I KOOL KUI KASVUKESKKOND

Kool on maja, õppeasutus, hariduse andmise koht. Tegelikult pole reaalistest materjalidest ehitatud maja sotsiaalses mõttes kool. Maja, mis on ehitatud kooliks, võib kasutada mis tahes muuks otstarbeks (Kadajane 2001).

Kooli organiseerimisel osalevad kõik, kes sellesse kuuluvad, kas otseselt või kaudselt. Otseselt osalevad õpilased, õpetajad, juhtkond, muu personal. Kaudsemalt kuuluvad lapsevanemad, hoolekogu liikmed, järelvalve- ja teised haridusametnikud, kohalik omavalitsus. Avaramas mõttes ka kogu elanikkond, ka siis, kui nad arvavad, et nad ei osale. Sest passiivne, negatiivne, positiivne või aktiivne hoiak mõjutab kooli organisatsiooni (Kadajane 2001, lk 14).

Õpilase käitumist on kergem mõista, kui on teada tema käitumise põhjused, suhted koolivõrgustikus ja selle võrgustiku osade suhted (ibd).

Kooli eesmärgiks on kaasa aidata isiksuse kujunemisele, mis toimub õppeprotsessis ja koolikasvatuses ka laiemalt. Kooli esmane ülesanne on õpilase sotsiaalseks arenguks tingimuste loomine, et kasvada isiksuseks ja kodanikuks (Kera 2005).

On tähtis, et koolis antav haridus vastaks ühiskonna arengusuundadele ja vajadustele. Samuti on tähtis, et laps areneks aktiivseks teadmiste ja oskustega inimeseks, kes saab elus hakkama (ibd).

Kaasajal kasvab vajadus individuaalse suhtlemise järele. Mitte igasugune püüdlus ei pruugi noorele inimesele endale arukas ja kasulik olla. **Ta vajab usaldatavat inimest, kellelt õpetust, nõu ja abi saada (ibd).**

Omavahelised kontaktid kujunevad välja töö ja tegevuse käigus. Palju mõjutab suhtlemist suhtumine ja oskused. Nii on õpetajatel ja teistelgi kooli töötajatel väga tähtis roll lapse elus. Nemad saavad oma eeskuju ja teadmiste-oskustega mõjutada ka õpilaste omavahelist suhtlemist. Seda nimetatakse interaktsiooniks (Kadajane 2001).

Kuna kool on haridusasutus, siis peab kooli huvitama, milline on õpilase kasvukeskkond (Kera, S. 2005).

Areng tähendab inimese küpseks saamist. Indiviidil eristatakse erinevaid pädevusi ehk kompetentse:

- intellektuaalne (vaimne);
- instrumentaalne (praktiline);
- sotsiaalne (suhtlemine) (Kera, S. 2004)

Õpetaja puhul tuleb sotsiaalset valmidust käsitleda kui teise inimese mõjutamise vahendit. Õpetaja puhul on loovus see, mis aitab igas olukorras lahendusi leida, märgata tegevustes probleeme ja oskus neid paindlikult lahendada (Kera 2005, lk 21).

On loomulik, et õpetaja puutub oma töös kokku õpilaste väga vastuoluliste seisukohtade ja käitumisega. Pedagoogiline tegevus ongi selles, et aidata lastel oma käitumist ja vaateid analüüsida. Õpetaja ei tohi nõuda õpetaja seisukoha kordamist, ilma et õpilane selle üle ise mõtleks (ibid).

Klassijuhataja töö hulka kuulub klassi tegevus ja suhted klassis. Klassijuhataja on õppe- ja kasvatustöö juht oma klassis, sidepidaja õpilaste ja õpetajate, kooli juhtkonna, lastevanemate ja õppenõukogu vahel (Klassijuhataja tegevusjuhend. 2008).

Klassijuhataja tööd koordineerivad direktor, direktori asetäitja õppealal ja huvijuht. Klassijuhataja omab ülevaadet oma klassi õpilaste tegevusest koolipäeva jooksul, on kursis oma klassi õpilaste tervisliku olukorraga. Klassijuhataja viib iga oma klassi õpilasega läbi vähemalt ühe arenguvestluse õppeaasta jooksul, kaasates vestluse võimalusel ka lapsevanema(d) (ibid).

Klassijuhataja selgitab koos aineõpetajatega, sotsiaalpedagoogiga ja psühholoogiga välja käitumis- ja õpiraskustega õpilased oma klassis, teavitab sellest juhtkonda ja teeb ettepanekuid nende õpilaste suunamiseks tugisüsteemidesse, jälgib õpilaste töökoormust ja teeb ettepanekuid kooli juhtkonnale selle reguleerimiseks (Klassijuhataja tegevusjuhend. 2008).

Klassijuhatajal on õigus kaitsta õpilasi nende huvidest lähtuvalt (ibd).

Üheks probleemseks küsimuseks klassijuhataja tegevuses on see, mil määral ja kuidas ta ergutab õpilase enda arengu võimalusi. Kasvandik on nagu sportlane, kes treenides treeneri käe all, teeb seda sihiteadlikult ning saavutab tulemusi vastavalt oma pingutuste ulatusele (Kera 2005, lk 26).

Õpilasega töötavad mitmed aineõpetajad, kes on samuti õpilaste kasvatajad. Nagu on näha klassijuhataja tegevusjuhendist (2008), on klassijuhatajal ülesanne teha koostööd aineõpetajatega.

Aineõpetaja peaks klassijuhataja tegevust toetama. Omavahel peaks toimuva pidev infovahetus (Kera, 2005).

Klassijuhataja peaks teama, milline on õpilaste enesehinnang ja kuidas on õpilane rahul oma staatusega klassis (ibd).

On tähtis, et mingi tegevus kutsuks õpilases esile eduelamuse. See aitab toetada tulevikuunistusi. Klassijuhatajal on kasulik teada, millist mõju avaldavad õpilasele ainetunnid (ibd).

Koostöö õpetajate vahel on seotud ka õpilaste koduse õppekoormuse ja probleemide reguleerimisega. Kasvatamine on sotsiaalne nähtus. Seepärast on tähtis ja vajalik **sotsiaalpedagoogi, psühholoogi, logopeedi, eripedagoogi, abiõpetaja, tugistruktuuride koordinaatori ja teiste tugispetsialistide töö, omavaheline koostöö ja koostöö lastevanematega** (ibd).

Sotsiaalpedagoogikat saab tõlgendada mitmeti. Koolisotsiaaltöötaja ja –pedagoogi tegevuste üle on palju vaieldud. Nagu kirjutab oma raamatus „Sissejuhatus sotsiaalpedagoogikasse“ (2001) Soome sotsiaal- ja ühiskonnateadlane, pedagoog Juha Hämäläinen, on pedagoogika kooli keskkonnas sotsiaalsete probleemide pedagoogiline lahendamine ja leevendamine ning kaasaitamine ühiskonda, tõrjutuse vähendamine.

Väga tähtsaks peetakse seda, kuidas sotsiaalpedagoog ennast määratleb. Sellest sõltub sotsiaalpedagoogi töösuund. Sellest sõltub, millised on vastastikused suhted koolis ning sellel on tagajärjed kogukonnas ja ühiskonnas (Sissejuhatus sotsiaalpedagoogikasse 2001).

Inimese arengu seisukohalt peetakse väga tähtsaks, millisesse pedagoogilisse kollektiivi ta kuulub (ibid).

On selge, et kõiki probleeme ei saa lahendada ainult pedagoogiliste võtetega. Erinevate probleemide lahendamised nõuavadki erinevaid oskusi, teadmisi ja suhtumist (ibid).

Õpetaja suhtumist õpiraskuste küsimusse mõjutab see, millisena ta seda mõistet käsitab (Mikser 2007).

Õpetaja loovus, julgus, sõbralikkus on oma loomult sisemised ja neid on raske muuta. Seevastu oskusi saab omandada ja arendada (Kansanen 2008).

II VARAJASEMAD UURIMUSED

A. Haljaste teeb oma magistritöös Hariduslike erivajadustega laste tavakooli integreerimise struktuursed aspektid- areng kaasava hariduse suunas“ järeltule, et erivajadustega laste õpetamine on tavakoolis seotud suuremate raskustega, kui seda arvatakse (Haljaste 2000).

Ta toob välja, et erivajadustega laste õpetamine tavaklassis toob õpetajale kaasa mitmeid lisakohustusi:

- erinev õppeprogrammide läbitöötamine;
- mitme tunnikonspekti kirjutamine;
- individuaalsete õppekavade koostamine;
- erineva õppematerjali ja lisamaterjali kasutamine;
- erioskuste omandamine (ibid).

1998/1999. õa viidi Aina Haljaste magistritöö raames läbi küsitlus Eesti tavakoolide õpetajate seas, et saada teada, milline on õpetajate suhtumine laste koosõpetamisse ning millised on nende oskused ja vajadused laste õpetamisel tavaklassis (Haljaste. 2000).

Küsitluses osales 700 tavakooli õpetajat, neist maakoolis töötas 60, 3% ja linnakoolis 39, 7%. Ühe õpetaja õpetamise all olevate erivajadustega laste hulk oli 1-67-ni (ibid).

Küsitluse käigus eeldati, et maakoolide õpetajate valmisolek on suurem – on ju õpilaste arv klassides maal väiksem, mis peaks andma paremaid võimalusi individuaalse õppetöö korraldamiseks. Küsitluse tulemused seda ei kinnitanud (ibid).

Uuringust selgus, et 85, 9 % õpetajatest leidis, et laste kooliraskused on tingitud sotsiaalsetest põhjustest. Kokku nimetati 58 erinevat põhjust. Kõige rohkem - 14 korral oli põhjuseks märgitud suur õpilaste arv klassis (ibid).

Küsitletud õpetajad vastasid, et nad ei saa piisavalt abi ja nõu erivajadustega lastega töötamiseks tavakooli tingimustes. Kursustel, kus saab teadmisi õppimiskeskustega lastega töötamiseks, soovis osaleda 86, 7 % õpetajatest. *See kõrge protsent näitas, et vajadus ja*

huvi selliste kursuste järele on suur, muutunud ja muutumas koolis tuleb õpetajatel järjest rohkem kokku puutuda õpilastega, kelle võimed on väga erinevad (Haljaste. 2000, lk.57).

A. Hallaste kirjutab oma magistritöö kokkuvõttes, et Eesti koolide õpetajad ei ole üldjuhul valmis õpetama erivajadusega lapsi.

Sama kinnitasid ka Tallinna Pedagoogikaülikooli kehakultuuriteaduskonnas kaitstud lõputöö „Kehalise kasvatusõpetajate valmisolek erivajadusega õpilaste integreerimisel üldhariduskoolidesse“ ankeedi küsimuste vastused (2002).

III UURIMUSTÖÖ TULEMUSED JA ANALÜÜS

Käesolevas peatükis on esitatud peamised uurimistulemused.

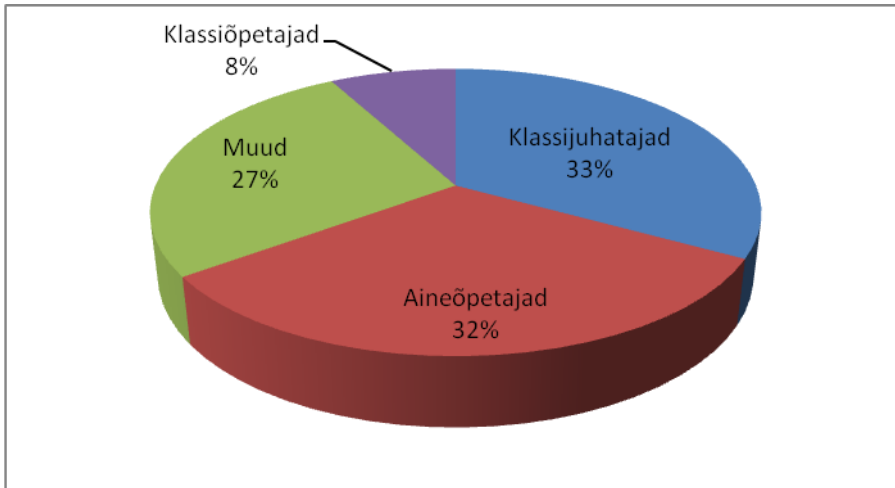
Analüüsitud on Kuusalu Keskkooli õpetajate ja tugistruktuuri töötajate vastuseid ankeedile „Kuusalu Keskkooli õpetajate ja tugistruktuuri töötajate suhtumine ja valmisolek erivajadusega laste õpetamisse“ (LISA1).

Kui arvestada, et Kuusalu Keskkoolis töötab 49 aineõpetajat (kellest 3 töötab ka tugistruktuurides), lisaks 3 tugistruktuuritöötajat, kes aineõpetajana ei tööta, saab üldvalimiks 52 inimest. Kokku laekus võimalikest jagatud 39-st 26 täidetud ja töötlemiskõlbulikke ankeetküsimustikku. See on 66,7% lõppvalimist. 26 52-st on 50% . Lõppvalimiks kujunes seega 50 % üldvalimist ning uurimuses osales **üldvalimist iga teine inimene.**

Eeldatavalt saab laekunud vastuste kaudu teha ka üldistusi kogu Kuusalu Keskkooli õpetajaskonna ja tugistruktuuride töötajate kohta. Vastuseid on võimalik vajadusel süvendatult uurida. Samuti on võimalik uurida mittevastamiste põhjusi ning kindlaks teha, kas mittevastanute arvamused langeksid kokku vastanute omadega.

1. Staatus

Vastanutest **12** (33%) inimest märkis ennast klassijuhatajana, **3** (8%) klassiõpetajana, **12** (8%), aineõpetajana 8 (31%) inimest, kellegi muuna **10** (27%) (Joonis 1.)

Joonis 1. Staatus

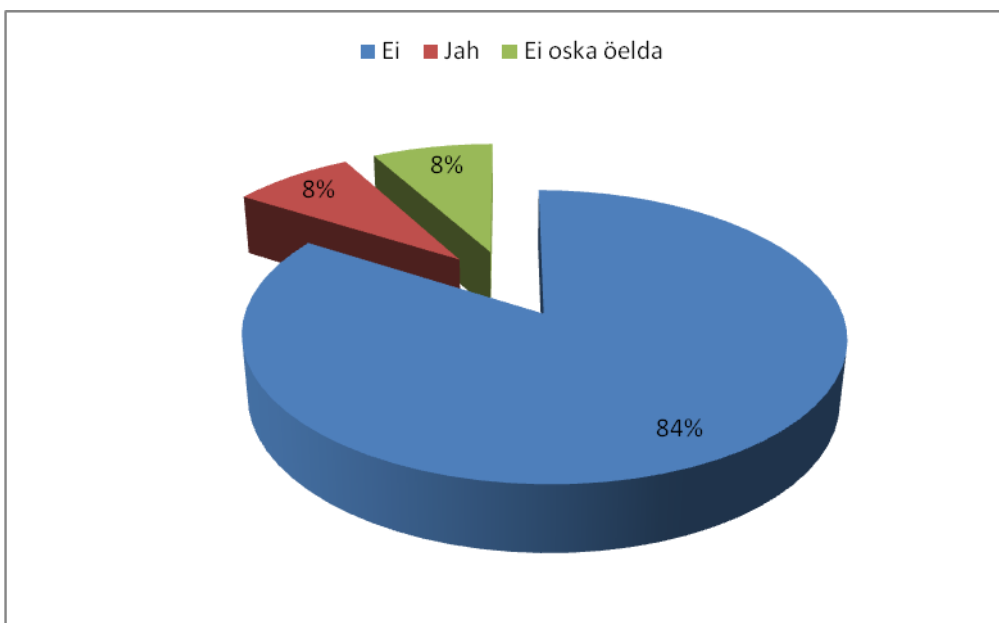
Vastustest selgub, et vastasid kõik tugistruktuuride töötajad (100%), lisaks huvijuht, infojuht ning kooliõde. Aineõpetaja ja klassijuhatajana nimetasid ennast 5 inimest.

2. Tööstaaž

Tööstaaži Kuusalu Keskkoolis 0-5 aastat omavad vastanutest **5** (19%), 6-10 aastat **2** (8%), 11-15 aastat **4** (15%), 16 – aastat **15** (58%) inimest.

3. Eesti ühiskonna valmisolek

Küsimusele, kas Eesti ühiskond kooli näol on valmis kõigi laste koosõpetamiseks tavakooli tingimustest vastas jah 2 (8%), ei 22 (84%) ja ei oska öelda 2 (8%) inimest (Joonis 2.)

Joonis 2. Eesti ühiskonna valmisolek

Jaatavaid vastuseid põhjendati kokkuvõtvalt järgmiselt: **hea tahtmise korral on võimalik.**

Eitavad vastused saab kokku võtta märksõnadega: **ressursi puudus.**

Puuduva ressursi all nimetati:

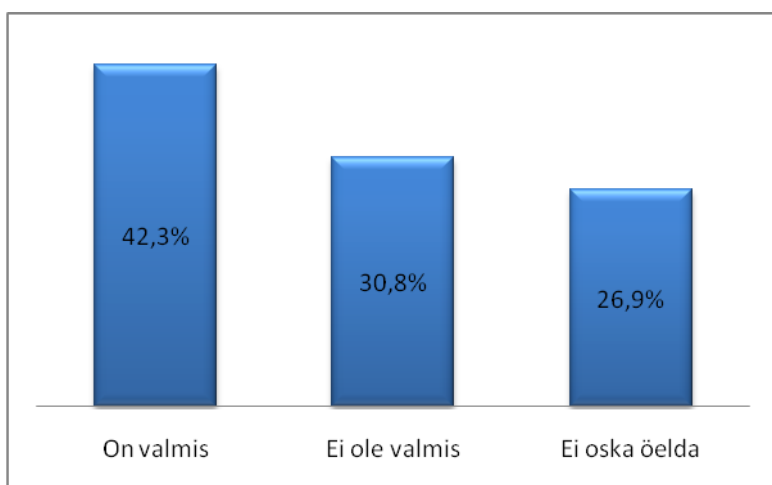
- spetsialistide puudus, sh eripedagoogid;
- õpetajate erioskuste puudus;
- materjalsete vahendite, sh õppevahendite puudus.

Lisatud olid kommentaarid: „Meil ei jätku ressursi, aga me ei tunnista seda.“ „Praegusel hetkel puuduvad võimalused“. „Olemasolevat baasi ei maksa praegu lõhkuda, uue ülesehitus on väga kallis“.

Ei oska öelda vastuste puhul toodi põhjenduseks informatsiooni puudumine.

4. Kuusalu Keskkooli kollektiivi valmisolek erivajadustega laste õpetamiseks

11 (42,3%) inimest vastas, et kollektiiv on valmis erivajadustega laste õpetamiseks, 8 (30,8%) vastas, et ei ole ning 7 inimest (26,9%) valisid vastuseks ei oska öelda (Joonis 3.)

Joonis 3. Kollektiivi valmisolek erivajadustega laste õpetamiseks

Jaatavaid vastused jagunesid kokkuvõtvalt:

- erivajadusega õpilased õpivad juba meie koolis;
- abiõpetajad, logopeed;
- on olemas süsteemikindel parandusõpe;
- toimib tugisüsteemide võrgustik

Lisatud oli kommentaar: „Oleneb siiski erivajadusest“.

Eitavaid vastused jagunevad:

- õpetajatel puudub erivajadustega õpilastega töötamiseks vastav väljaõpe, kvalifikatsioon;
- õpetajatel puuduvad oskused;
- kollektiivil puudub vastav ühiskoolitus;
- vana kaader vajab väljavahetamist;

- puuduvad vastavad spetsialistid;
- puudub vastav materjalne baas;
- segab suhtumine;
- segavad eelarvamused.

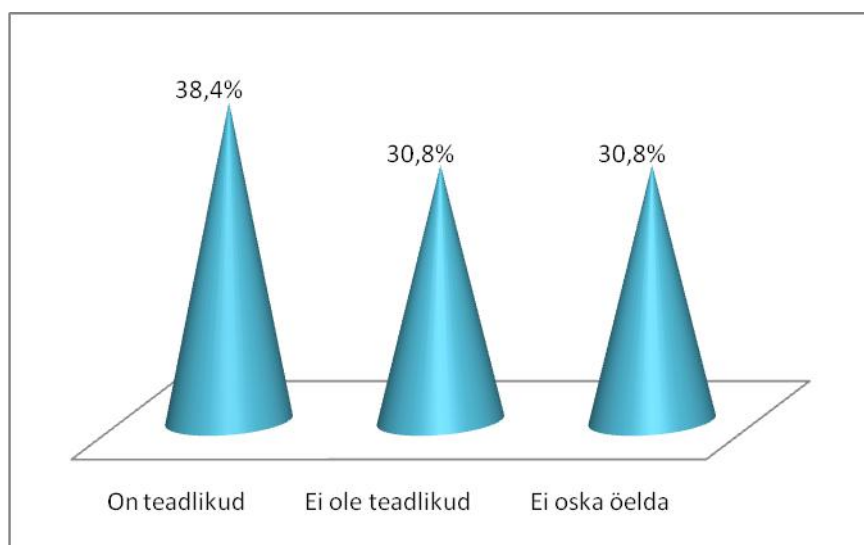
Ei oska öelda vastused jagunevad:

- oleneb erivajadustest;
- osade erivajadustega laste õpetamiseks olen valmis, aga osadega mitte;
- senine kogemus on julgustav, aga edasi...
- ei ole kolleegidega sel teemal vestelnud.
- tunnen veel liiga vähe kollektiivi, kuid tundub, et püüeldakse selle poole.
- otseselt sellega ei tegele.

Lisatud oli kommentaar: „Oleneb laste erivajaduse liigist. Kui tegu ei ole lausa paljude tugiisikut vajavate lastega, siis saaks vähemalt esimeses kooliastmes hakkama küll“.

5. Teadlikkus kõigist õpilaste erivajadustest

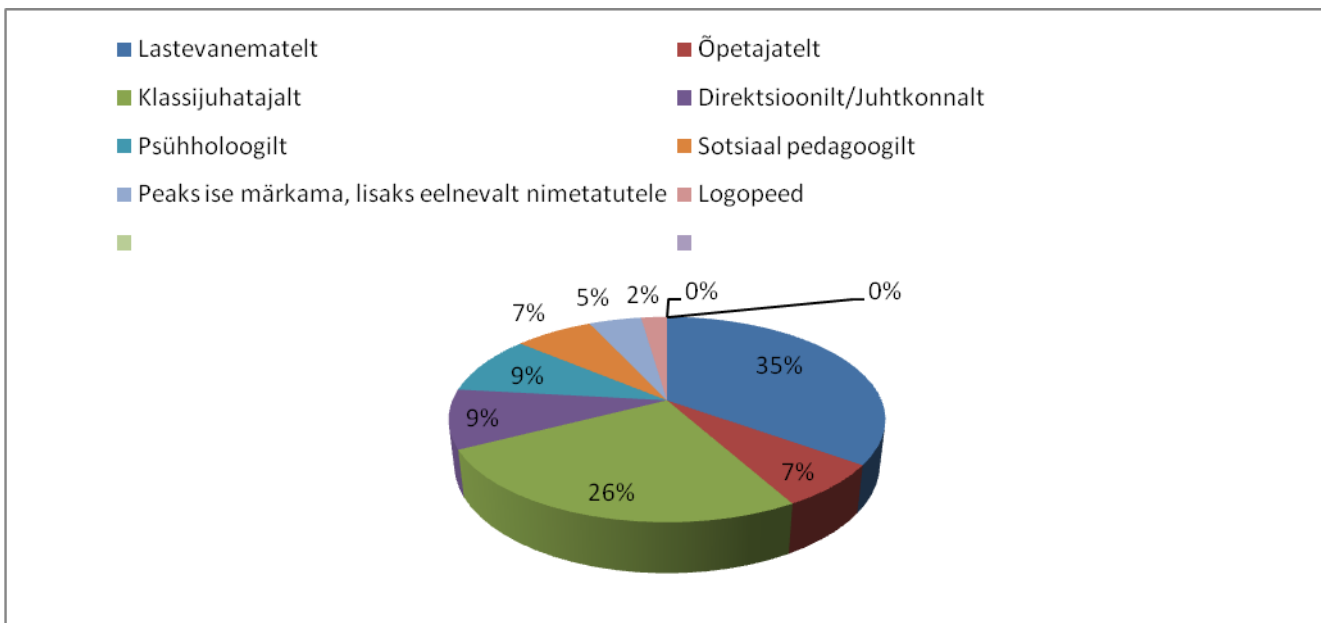
10 (38,4%)inimest vastasid, et nad on teadlikud kõigist oma õpilaste erivajadustest, **8** vastajat (30,8%) ei olnud teadlikud ning **8** (30,8%) inimest valisid vastuseks: Ei oska öelda (Joonis 4.)

Joonis 4. Teadlikkus õpilaste erivajadusest

6. Esmane infoallikas õpilase erivajaduse kohta

Esmane info saabub vastanute erinevatest infoallikatest, mis on kujutatud diagrammina Joonisel 5.:

Joonis 5. Esmane infoallikas õpilase erivajaduse kohta

7. Erivajadustega laste arv ja erivajadused vastanute õpetamis-, tegelusalas

Erivajadustega laste arv hetkel vastanute tegelus- ja õpetusalas on 1-st 26 lapseni.

Lisatud oli arvude asemel ka kommentaare: „Palju“; „Võib- olla“.

Kõige enam nimetati järgmisi erivajadusi:

- kõne- ja kuulmispuuded (3)
- mõtlemise- ja taju häired;
- õpiraskused;
- käitumishäired, sh hüperaktiivsus;
- liikumispuuded (4)

Lisatud olid kommentaarid, et on õpilasi, kes vajaksid individuaalõpet (2)

Oli tõdemusi, et ei teata õpilaste erivajadusi (4)

8. Kompetentsus erivajadustega laste õpetamiseks

Vastanud nimetasid, et on kompetentsed järgmiste erivajadustega tegelemise oskuste poolest:

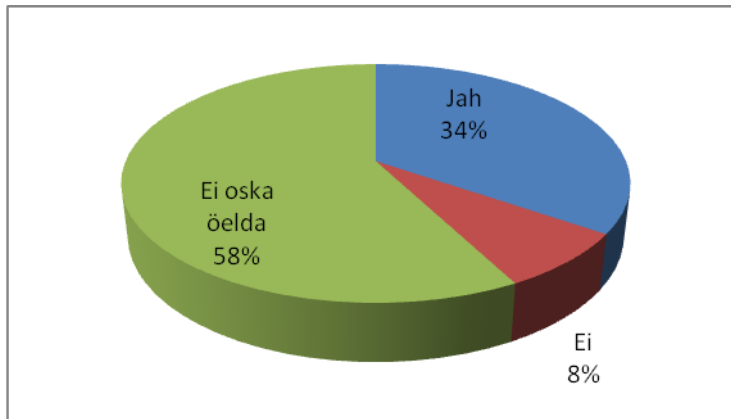
- õpiraskustega laste õpetamine (3);
- tähelepanuvõime puudus, keskendumisraskused (3);
- kakskeelsus;
- kõnehäire;
- nägemispuue;
- andekate laste õpetamine (3);
- erivajadustega laste kehakultuur;
- käitumishäired (3)
- puuduliku sotsiaalse tagapõhjaga lastega tegelemine.

Kahel juhul oli lisatud kommentaar: „Ei saa öelda, et olen täiesti kompetentne“

9 inimest jättis sellele küsimusele vastamata.

9. Õpilaste õpiraskuste ennetamise ja ületamise oskus

Õpilaste õpiraskuste ennetamise ja ületamise oskused on **9** (34 %) vastanul, sealjuures 1 inimene vastas nii ei kui ka jah vastusega, ei vastas **2** (8%) ja ei oska öelda **15** (58%) inimest (Joonis 6.)

Joonis 6. Õpiraskuste ennetamise ja ületamise oskus

10. Kooliraskused

Vastamisel küsimusele, milles seisnevad laste kooliraskused, jagunesid vastajad kaheks grupiks: 18 vastajat, kes lihtsalt märgistasid enam esinevad kooliraskused ning 8 vastajat, kes järjestasid kooliraskused esinemise sageduse järjekorras. Aritmeetilise keskmise arvutamisel saadi **järjestatud vastuste puhul** järgmised tulemused (loetelu alates kõige sagedamini esinevast):

1. Tähelepanu puudulikkus
2. Käitumishäired
3. Probleemid, mis tulenevad õppekavast
4. Isiksuseomadused
5. Kehv lugemisoskus
6. Kehv kirjaoskus
7. Probleemid, mis tulenevad laste sotsiaalsest tagapõhjast (keskmine 5)
8. Probleemid, mis tulenevad laste puudulikest sotsiaalsetest oskustest (keskmine 5)
9. Seosed õpilase sotsiaalse kohaga kaaslaste seas (kiusatud vms)
10. Õpilase halb tervis
11. Põhjuseta puudumine
12. Spetsiifilised erivajadused sh puuded
13. Sagedased klassijuhatajate vahetused
14. Sagedased koolivahetused

Vastuste puhul, kus oli märgistatud võimalikke variante, kuid ei järjestatud pingerida, on kasutatud mediaani arvutamist (Mediaan on jaotuse keskmine liige, millest mõlemale poole jääb võrdne arv elemente. Mediaan jaotab järjestatud statistilise rea kaheks. Kui reas on paarisarv elemente, on mediaaniks kahe keskmise elemendi poolsumma. Mediaani leidmiseks tuleb kogumi liikmed eelnevalt järjestada. Seda saab teha nii paberil kui ka arvutis Excelis), mis näitab loogilist keskmist (Niglas 1997). Aritmeetilist keskmist ei olnud otstarbekas arvutada, kuna vastused eri variantide puhul varieerusid 1-st 14-ni.

Seega saadi selle grupi tulemusteks järgmine **pingerida**:

1. Tähelepanu puudulikkus
2. Probleemid, mis tulenevad laste puudulikest sotsiaalsetest oskustest
3. Põhjuseeta puudumine
4. Käitumishäired
5. Kehv lugemisoskus
6. Probleemid, mis tulenevad laste sotsiaalsest tagapõhjust
7. Spetsiifilised erivajadused
8. Õpilaste halb tervis
9. Seosed õpilase sotsiaalse kohaga kaaslaste seas (kiusatud vms)
10. Isiksuseomadused
11. Kehv kirjaoskus
12. Sagedased koolivahetused
13. Sagedased klassijuhataja vahetused
14. Probleemid, mis tulenevad õppekavast

Mitmed vastused olid märgistatud küsimärgiga, mis võib näidata kahtlust või teadmatust või pole nende teemade peale enne mõeldud ja neid analüüsitud.

Lisaks kirjutati, et muud põhjused kooliraskusteks on: ükskõiksus; kohuse- ja vastutustunde puudumine; kasvatamatus, suutmatus olla vait ja kuulata; oskamatust ise õppida, võimetust omandada õppematerjali;

Spetsiifilisteks raskusteks nimetati erivajadusi: nägemis- ja kuulmishäireid, pime-kurte (2), meele- või vaimupuuet (2), liikumispuuet (2).

Lisatud oli kommentaar: Igal lapsel on alati suurem või väiksem õpiraskus. Kooliraskus aga oleneb defekti suurusest.

11. Õpetaja-, erialakoolitus ja teadmised erivajadustega laste õpetamiseks

12 (46,2%) inimest vastas, et nende õpetaja- ja erialakoolitus sisaldas teadmisi erivajadustega laste õpetamiseks, ei sisaldanud vastas **14** (53,8%) inimest.

12. Osalemine kursustel õpiraskustega laste õpetamiseks

Kursustel on osalenud **13** (50%), ei ole osalenud **13** (50%) inimest.

13. Eriõpetuslikud teadmised ja oskused

Küsimuste 13 ja 14 vastused on uurimustöö analüüsis kokku võetud.

Vastanud pidasid ennast **tugevaks** järgmiste eriõpetuslike teadmiste ja oskuste poolest:

- diagnostika, arengulised häired;
- haigusjärgne taastumine;
- tähelepanu ja keskendumisraskustega õpilased (2)
- sotsiaalsed oskused;
- meeskonnatöö ajutiste õpiraskustega õpilaste toetamisel;
- arvutiprogrammide kasutamine;
- erinevate raskustega ülesanded.

Lisatud oli kommentaar, et võib-olla peaks heaks oskuseks pidama ja väärtustama õpilasega hea kontakti saavutamist ning et mõni õpilane on lihtsalt aeglasem kui teised, mistõttu tuleks temalt nõuda vähem ning see peaks olema oskuslik.

16 inimest ei nimetanud ühtegi tugevust.

Vastanud pidasid ennast **nõrgaks** järgmiste eriõpetuslike teadmiste ja oskuste poolest:

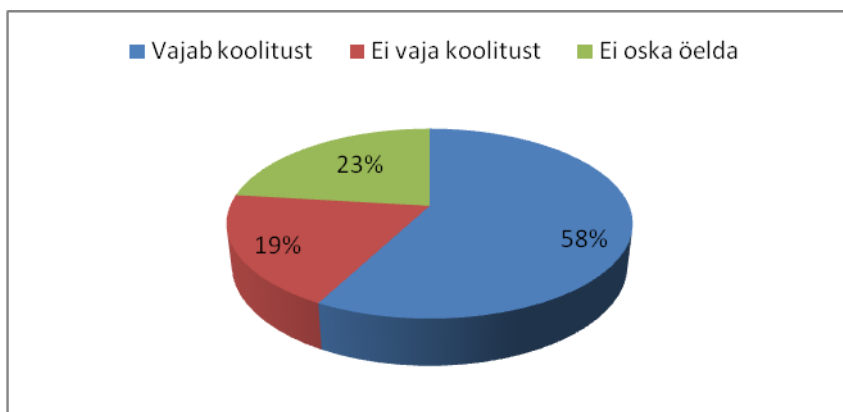
- nägemispuudega laste õpetamine (3);
- kuulmishäired (3);
- töö tummadega;
- intellektipuuete laste õpetamine, sh autistlikud häired;
- eriliselt raske käitumishäirega õpilase tööle rakendamine;
- tervisehäired.

Lisatud olid kommentaarid:

- Iga oskus vajab pidevat ülevaatamist, sest kokkupuuteid pole palju.
- Ei oska öelda. Iga konkreetne vajadus nõuab uut õppimist ja süvenemist.
- Kogemus on vähene.
- Pole saanud koolitust (2).
- Ei tea (2).
- Ei oska öelda (2).

14. (küsimustikus küsimus nr.15) **Täiendkoolitusvajadus tööks erivajadustega lastega**

Täiendkoolitust vajab vastanutest **15 (58%)**, ei vaja **5 (19%)** ja ei oska öelda **6 (23%)** inimest (Joonis 7.)

Joonis 7. Täiendkoolitusvajadus tööks erivajadustega lastega

Nimetati kokkuvõtvalt järgmisi **koolitusvajadusi**:

- Psühholoogia (2) – miks lapsel tekivad õpiraskused, kuidas näeb laps maailma.
- Vaimne tervis.
- Vaimse tervise edendamine.
- Käeline tegevus.
- Kunstiõpetus.
- Parandusõppe koolitus.
- Sotsiaalsete oskuste õpetamine lastele.
- Käitumishäired (kommentaar: vajavad pidevat täiendamist!).
- Vaegkuulmisega lapsed.

Lisatud oli kommentaar: Täiendkoolitusi on alati vaja.

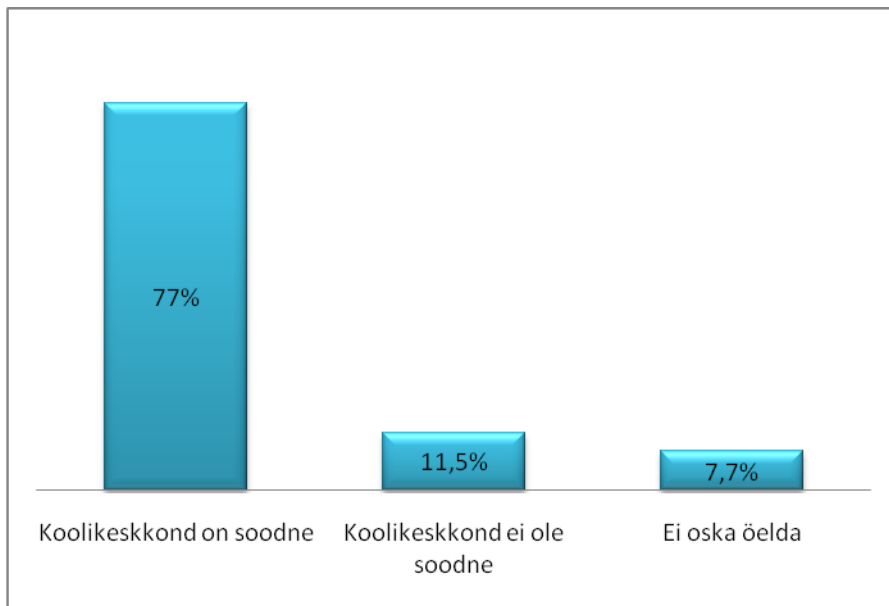
Need, kes kirjutasid, et nad koolitust ei vaja, olid lisanud ka põhjenduse:

- Õpetan keskastmes, praegu lisakoolitust ei pea vajalikuks.
- Olen saanud piisavalt.
- Ma ei kavatse hakata tugisüsteemides tööle.

Ei oska öelda vastustel puudusid kommentaarid.

16. **Kuusalu Keskkooli koolikeskkond**

20 (77%) vastanut, kellest 2 vastasid nii ei kui ka jah vastusega arvasid, et Kuusalu Keskkooli **koolikeskkond** on nende arvates soodne erivajadusega lapse arenguks. Ei vastuseid oli **3** (11,5%) ja ei oska öelda vastuseid oli **2** (7,7%) (Joonis 8.)

Joonis 8. Koolikeskkond

Põhjendused jah vastuste puhul olid kokkuvõtvalt järgmised:

- olemas vajalikud spetsialistid (5);
- hästi toimiv tugiteenuste süsteem (8);
- kui tegemist ei ole spetsiifilise või füüsiline puudega, siis tänu tugisüsteemidele jah (3);
- parandusõpe (2);
- õpivad vaegkuuljad;
- tihe side valla vastavate ametkondadega.

Lisatud olid kommentaarid:

- Oleneb lapsest (2).
- On leitud võimalusi panustada erivajadustega laste õpetamisse.
- Võimalus õppida väikses rühmas või lausa individuaalselt.

Ei vastuseid põhjendati järgmiselt:

- ei ole vastavaid ruume, vahendeid, lifte, spetsialiste (2)
- puudub suunitlus.

17. Tähtsad aspektid erivajadusega laste õpetamisel

Küsimuse „ Mida peate Teie tähtsaks erivajadusega laste õpetamisel?“ vastuste analüüsimisel kavatseti kasutada aritmeetilise keskmise arvutamist, aga vastusevariante oli rohkesti ning vastused varieerusid 1-st 20-ni. See võib keskmise tasakaalust välja viia ning seetõttu kasutati nagu küsimuse 10 teise grupi vastuste puhul mediaani arvutamist. Selle meetodi kasutamisel selgus, et erivajadusega lapse õpetamisel peavad vastanud tähtsaimaks **head kontakti õpilasega**.

Järgnevad

- **Tugistruktuuride arendamine**
- **Õpilase innustamine/motiveerimine**
- **Õpetaja ja lastevanemate koostöö**
- **Teadmised**
- **Aeg**
- **Vastavad õppematerjalid**

Vähemtähtsateks peeti kohaldatud õpikeskkonda (sisustus, valgustus, ligipääsetavus jne); suhtumist; individuaalset õppekava; sotsiaalsete oskuste õpetamist õpilastele; nõustamissüsteemi arendamist; õppetegevuse organiseerimise viise (erinevad meetodikad ja nende rakendamist; infovahetust; arengudiagnostika paremat väljatöötamist(sh arenguestlused; õpetaja kasvatusteadvuse toetamist(haridus on enam kui aineteadmiste kogum; meeskonnatööd (juhtumite lahendamine jms); lastekaitse võrgustikutööd (kool, valla sotsiaalsoolekanne, perearst, politsei jt; inimese-, isiksuse- ja kodanikuõpetuse sügavamalt käsitlemist; klassijuhatajate aktiivsust.

ARUTELU

Laekunud vastustest selgus, et uuringus osalesid kõik tugistruktuuride töötajad. 13 inimest 39-st täidetud ankeeti ei tagastanud. Uurijasse suhtuti positiivselt. Lisatud olid ka mõned tunnustavad kommentaarid, samas kui leidis üks vastanu, kes arvas, et ankeetidele vastamine on vastuolus konfidentsiaalsusega. Uuringus erivajaduste seostamist kindlate isikutega ei palutud. Siinkohal tajus uurija vaenulikkust uurimustöö koostaja suhtes. Võib aga oletada, et vastaja pole harjunud, et õpilane teeb uurimust või pole erivajadustega laste teemal eriti arutlenud või arutleda saanud.

Laekunud ankeetide analüüsimisel proovis uurija erinevate tunnuste järgi vastanuid grupeerida ja vastuseid omavahel võrrelda. Selgus, et otstarbekas on see vaid mõne vastuse puhul tugistruktuuride töötajate ja aineõpetajate vastuste võrdlemisel, samuti nende osas, kellel on erineva pikkusega tööstaaž.

Küsitlusest selgus, et enamik vastanutest omavad tööstaaži Kuusalu Keskkoolis 16 ja enam aastat. See võib tähendada, et enamik Kuusalu Keskkooli õpetajaid ongi pikaajalise staažiga või on nad aktiivsemad vastama. Samas tunnevad nad Kuusalu Keskkooli olusid pikemat aega kui need, kellel on tööstaaži ainult 0-5 aastat. Küsitlusest selguski, et väikese staažiga töötajad ei ole veel kõigega kursis ja vajavad ning soovivad rohkem infovahetust. Nagu selgub 17. küsimuse vastustest, ei peeta arusaamatutel põhjustel omavahelist infovahetust enamiku hulgas töös erivajadusega õpilasega aga eriti tähtsaks.

Küsitletute arvates ei ole Eesti ühiskond valmis erivajadusega laste õpetamiseks tavakoolis. Samas ollakse veendunud, et piisaks heast tahtest. Ühiskonna valmisolekut takistab vastajate arvates igasuguse ressursi puudus.

Vastustest selgub, et vastajad vajaksid rohkem informatsiooni selle kohta, mis toimub erivajadustega õpilastega tegelemises teistes koolides ja kogu ühiskonnas.

Vastanud arvavad, et Kuusalu Keskkooli kollektiiv on valmis erivajadustega laste õpetamiseks, samas „ei vastused“ toovad välja võimalikud tähelepanu väärivad puudused:

- kollektiivil puudub vastav ühiskoolitus;
- puudub vastav materiaalne baas;
- segab suhtumine;
- segavad eelarvamused;

Oli vastajaid, kes arvasid, et nemad otseselt erivajadustega lastega ei tegele.

Kas on võimalik, et mõni õpetaja teeb tööd ilma laste erivajadusi märkamata ja nendega arvestamata? Vastanud jagavad arvamust, et kollektiiv on valmis tööks erivajadustega lastega, kuid mitte väga spetsiifiliste puuetega (n sügav vaimu- ja liikumispuue) lastega, milleks napib ettevalmistust, teadmisi ning tahet.

Arusaamatuks jääb, keda mõeldi puudevate spetsialistide all. Kas nendeks võivad olla eripedagoog ja füsioterapeut?

Vastustest saab välja lugeda palju kõhklusid ning mitmed vastused on märgistatud küsimärgiga.

Mitmete küsimuste puhul oli palju „ei oska öelda“ vastuseid. Põhjuste väljaselgitamine nõuaks eraldi küsitlust ja analüüsi.

Esmane info erivajadusega lapsest saabub vastanute sõnul kas lastevanematelt või klassijuhatajatelt. Ilmselt peabki see nii olema. On ka väike % tabelaeakumist perearstidelt. 6. küsimuse vastused võivad näidata sügavama analüüsi ja lisaküsimuste abil senise koostööga rahulolu ja võimalikke koostöövajadusi.

Erivajadustega laste arv hetkel vastanute tegelus- ja õpetusalas on 1-st 26 lapseni. Lisatud oli arvude asemel ka kommentaare:“ Palju“; „Võib- olla“. „On õpilasi, kes vajaksid individuaalõpet või tugiisikut (2)“. Oli tõdemusi, et ei teata oma õpilaste erivajadusi (4).

9 inimest jättis kompetentsuse küsimusele vastamata. 15 inimest vastas, et nad ei oska öelda, kas nad oskavad õpilaste õpiraskusi ennetada ja ületada! Need on küllaltki suured arvud.

Neid, kelle õpetaja- või erialakoolitus on sisaldanud teadmisi erivajadustega laste õpetamiseks on vähem kui neid, kes vastava ettevalmistuse on saanud. Kursustel on käinud täpselt pooled vastanutest.

16 inimest (61,5%) ei pea ennast ühegi eriõpetuslike teadmise ega oskuste poolest tugevaks. Vastanud pidasid ennast **nõrgaks** järgmiste eriõpetuslike teadmiste ja oskuste poolest:

- nägemispuudega laste õpetamine (3);
- kuulmishäired (3);
- töö tummadega;
- intellektipuetega laste õpetamine, sh autistlikud häired;
- eriliselt raske käitumishäirega õpilase tööle rakendamine;
- tervisehäired.

Tervisehäirete kohta saaks ehk infot kooliõelt. Mitmeid oskusi ja teadmisi oleks arvatavalt võimalik õpetajatel ja tugistruktuuritöötajatel ka omavahel jagada.

Vastustest selgusid koolitusvajadused:

- Psühholoogia (2) – miks lapsel tekivad õpiraskused, kuidas näeb laps maailma.
- Vaimne tervis, vaimse tervise edendamine.
- Käeline tegevus ja kunstiõpetus.
- Parandusõppe koolitus.
- Sotsiaalsete oskuste õpetamine lastele.
- Käitumishäired.
- Vaegkuulmisega lapsed.

Vastustest selgus, et on neid, kes arvavad, et nad on saanud piisavalt igasugust koolitust ning seda rohkem ei vaja. Samuti oli arvamusi, et kui just tugistruktuurides ei tööta või seal tööle ei kavatse hakata, pole koolitusi tarvis. Ometi peaksid elementaarsemadki teadmised erivajadustega lastest olema kõigil koolis töötavatel inimestel, isegi abipersonalil.

Vastanud arvasid, et Kuusalu Keskkooli koolikeskkond on enam kui kollektiiv valmis tööks erivajadustega õpilastega. Samas märgiti, et puuduvad liftid, kohaldatud ruumid,

vastav valgustus. Tööks spetsiifiliste puuetega lastega ei olda valmis ning seda ei peeta võimalikuks.

Tugistruktuuride töötajate vastuste võrdlemisel aineõpetajate vastustega võib välja tuua selle, et tugistruktuuride töötajad vastasid küsimustele kindlamalt (ei lisanud küsimärke) ning lisasid mitmeid põhjendusi ning kommentaare.

Kui võrrelda käesoleva uurimustöö tulemusi 2000. aastal Aina Haljase poolt läbiviidud uurimusega, siis Kuusalu Keskkooli õpetajad ja tugistruktuuride töötajad on üldjuhul valmis tööks erivajadustega lastega, Eestis õpetajate seas läbiviidud uurimuse tulemused kinnitavad aga vastupidist. Kas üheksa aasta jooksul on toimunud ühiskonnas muutused, mis on pannud Kuusalu Keskkooli õpetajad teisiti arvama või on Kuusalu Keskkoolis alati nii arvatud? Uurimus ei võimalda kahjuks sellele küsimusele vastust anda.

2000. aasta uuringust selgus, et 85, 9 % Eesti õpetajatest leidis, et laste kooliraskused on tingitud sotsiaalsetest põhjustest. Kursustel, kus saab teadmisi õppimiskeskustega lastega töötamiseks, soovis osaleda 86, 7 % õpetajatest. Kuusalu Keskkoolis toodi laste kooliraskustena esimesena välja tähelepanu puudulikkus. Kõrgema keskmise hinnangu said veel käitumishäired ja keskmise tulemusena sotsiaalsest tagapõhjast tingitud probleemid. Kooliraskusi täpsustas kommentaar: Igal lapsel on omad õppimiskeskused. Kooliraskused tulenevad puude või erivajaduse raskusastmest. Koolitust vajab 58% vastanutest.

KOKKUVÕTE

Uurimustöö koostamine oli minu jaoks uudne kogemus. See oli väga raske ja aega nõudev. Kõige keerulisem oli tulemuste seostamine ja uurimustöö täpne sõnastamine. Uurimustöö ei ole kirjandi kirjutamine ega filosofeerimine. Analüüsimine on väga keeruline tegevus.

Uurimustöö andis vastuse püstitatud hüpoteesile: Kuusalu Keskkooli õpetajad ja tugistruktuuride töötajad on valmis (töötavad juba) tööks erivajadustega õpilastega ja suhtuvad sellesse positiivselt, kuid nad ei ole valmis tööks sügava puude- ja teiste väga raskete erivajadustega õpilastega.

Palju oli kõhklusid ning ei „oska öelda“ vastuseid. Palju oli vastuolusid. Uurimusest selgus, et vastanute arvates **puudub kollektiivil neile vajalik vastav ühiskoolitus.**

16 inimest ei nimetanud endal ühtegi eriõpetuslikku tugevust. Uurimus tõi välja mõtte, et võib-olla peaks heaks erioskuseks pidama ja väärtustama õpilasega hea kontakti saavutamist.

Vähemtähtsaks peeti meeskonnatööd, samas, kui informatsioon vastanute arvates ei liigu. Tähtsaks ei peetud ka lastekaitse võrgustikutööd ja nõustamissüsteemi arendamist. Siin oli näha erinevusi õpetajate ja tugistruktuuri töötajate vastustes: **tugistruktuuri töötajad peavad tähtsaks igasugust koostööd.**

Personali ettevalmistamine tööks erivajadustega lastega on pidev protsess. Keegi ei saa olla suur asjatundja kõigis valdkondades, kuid ühise koolituse korral saab muuta hoiakuid. Uuringud on näidanud, et õpetaja hoiak erivajaduste ja erinevuste suhtes määrab koolikultuuris väga palju. Professionaalne õpetaja on valmis pidevateks muutusteks ning on salliv ja toetav õpilaste suhtes. Kaasava kooli loomine on võimalik hea meeskonnatöö ja pideva enesetäiendamise korral. **Erivajadustega arvestamine nõuab suurt koostöövalmidust ja koostööd** (Häidkind 2007).

KASUTATUD KIRJANDUS

1. Haljaste, A. (2000). Hariduslike erivajadustega laste tavakooli integreerimise struktuursed aspektid. Magistritöö. Tallinna Pedagoogikaülikool.
2. Hirsjärvi, S., Remes, P., Sajavaara, P. (2005). Uuri ja kirjuta. Medicina.
3. Häidkind, P. (2007). Lasteaiaõpetaja alustab. Tallinn.
4. Hämäläinen, J. (2001). Sissejuhatus sotsiaalpedagoogikasse. Tartu Ülikooli Kirjastus.
5. Jaanson, N. (2002). Kehalise kasvatuse õpetajate valmisolek erivajadusega õpilaste integreerimisel üldhariduskoolidesse. Lõputöö. Tallinna Pedagoogikaülikool.
6. Kadajane, T. (2001). Koolisotsiaaltöö käsiraamat. Tartu Ülikooli Kirjastus.
7. Kansanen, P. (2008). Õpetajakoolitus Soomes. Haridus, 7-8/2008.
8. Kera, S. (2004). Üheskoos teel: Lapse arengust ja kasvatuses. Ilo. Tallinn.
9. Kera, S. (2005). Kuidas elab kooliklass? Klassijuhatajast ja klassijuhatamisest. Kirjastus Ilo.
10. Kukk, K. (2007). Erivajadustega õpilane ja kaasav haridus. Erivajadustega lapse ja noore toetamise võimalusi hariduse omandamisel. Riiklik Eksami- ja kvalifikatsioonikeskus. Argo. Tallinn.
11. Klassijuhataja tegevusjuhend. Kinnitatud 30.09.2008 kk 1-3/ 13
<http://www.kuusalu.10edu.ee/dokumendid/juhendid/klassijuhataja-tegevusjuhend>
12. Kõverjalg, A. (1999). Üliõpilastööde koostamise meetoodika. Tallinn
13. Mikser, R. (2007). Haridusfilosoofia roll pedagoogikas. Haridus, 11-12/2007.
14. Niglas, K. (1997). Statistika loengumaterjale. Informaatika osakond. Tallinna Pedagoogikaülikool.
[http://kolledz.toompalu.net/Statistika/Konspekt%20\(Katrin%20Niglas\).pdf](http://kolledz.toompalu.net/Statistika/Konspekt%20(Katrin%20Niglas).pdf)
15. Plado, K. Hariduslike erivajadustega lapsed Kagu-Eestis. Eripedagoogika, oktoober 1997, 19-24.
16. Raeküla Gümnaasiumi uurimustööde juhend. (2008). <http://raekyla.kool.ee/?66>
17. Talts, L. (2001). Algkooliõpilase arenguvõimalusi Eesti erinevates piirkondades. Algõpetuse aktuaalseid probleeme X. Teadustööde kogumik. TPÜ kirjastus. Tallinn.
18. Tüürma, L. (2007). Erivajadusega lapse ja noore toetamise võimalusi hariduse omandamisel. Riiklik Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskus. Tallinn.
19. Uurimustööde juhend. (2009). Põltsamaa Gümnaasium.